

ПРОФЕСІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ У ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ

А. М. Ващенко

У статті досліджено особливості професійного сприйняття у викладачів вищої школи та шляхи розвитку його адекватності. Зокрема визначено, що для сприйняття цілісності образу необхідні розвинуті такі якості, як: адекватна самооцінка, критичне мислення, професійна спрямованість особистості, мисленнєва активність. Ступінь узагальнення залежить від рівня й обсягу наявних у людини знань, сили впливу наставлень та стереотипів, уміння образно та абстрактно мислити. Вміння виявляти сигнали інконгруентності сприяє зменшенню впливу вибірковості сприйняття на формування цілісності образу.

В статье исследованы особенности профессионального восприятия у преподавателей высшей школы и пути развития его адекватности. В частности определено, что для восприятия целостности образа необходимы развитые такие качества, как: адекватная самооценка, критическое мышление, профессиональная направленность личности, мыслительная активность. Степень обобщения зависит от уровня и объема имеющихся у человека знаний, силы влияния установок и стереотипов, умения образно и абстрактно мыслить. Умение обнаруживать сигналы инконгруэнтности оказывает содействие уменьшению влияния избирательности восприятия на формирование целостности образа.

Постановка проблеми у загальному виді та її зв'язок із важливими науковими теоретичними чи практичними завданнями

Сприйняття людини людиною – поняття, яке використовується у соціальній психології для позначення процесу побудови образу іншої людини, що відбувається при безпосередньому спілкуванні, містить у собі всі рівні психічного відображення та має особливі тимчасові характеристики. Так, спочатку, наприклад, при сприйнятті незнайомої людини основна увага приділяється її зовнішності. У процесі сприйняття людини формуються уявлення про її риси характеру, здібності, інтереси, емоційні стани, які дуже часто групуються навколо професійної характеристики особистості.

Відомо, що якість професійної діяльності педагогів пов'язана з індивідуальними можливостями внутрішніх резервів самих викладачів. Найважливіша вимога тут – цілісність і системність професійної педагогічної діяльності самого суб'єкта. На нашу думку, показником сформованості таких характеристик можуть виступати особливості сприйняття об'єкта професійної педагогічної діяльності, тому що саме у сприйнятті проявляються всі когнітивні й регулятивні системи такої діяльності.

Проблема дослідження сприйняття у психології, загалом у науковій літературі, зводиться до проблеми такої організації об'єкта сприйняття, яка була б зручною для суб'єкта щодо забезпечення адекватного виконання діяльності (відповідно до можливостей сприйняття людини та, відповідно, до виконуваних в процесі діяльності операцій). Однак проблема розвитку сприйняття дорослої людини в конкретній діяльності як цілісного, інтегрального чинника в професійній педагогічній діяльності викладача вищої школи ще не досліджувалася у психології та педагогіці вищої школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор

Сприйняттю як психічному процесу присвячена величезна кількість досліджень, що стосуються в основному його окремих властивостей і феноменів, механізмів. Зокрема було одержано багато даних про формування, розвиток різних видів і властивостей сприйняття у дитячому віці (Б.Г. Ананьєв, В.П. Зінченко, Ж. Піаже та ін.). Залежність організації сприйняття від організації його об'єкта досліджена представниками гештальт-психології; зв'язок особливостей сприйняття з деякими властивостями особистості – Роршахом, Мерреєм. Натомість, перетворення, що відбуваються у сприйнятті дорослої людини при виконанні професійної діяльності, дотепер практично не досліджувалися, хоча теоретично це питання розглядалося в роботах С.Л. Рубінштейна, А.М. Леонтьєва, Б.Г. Ананьєва, Е.А. Климова та ін.

З психологічної точки зору, діяльність викладача вищої школи розглядається, насамперед, як інтелектуальний, розумовий, творчий комунікативний процес; як оперування образами й поняттями; як застосування різних методів проектування, викладання та способів вирішення різноманітних педагогічних завдань висвітлено у роботах Т.В. Кудрявцева, В.А. Моляко, Г.С. Альтшуллера, Б.А. Душкова та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття

Також через особливості професійного педагогічного мислення стає можливим дослідження системи професійно важливих характеристик *професійного сприйняття у викладачів вищої школи*. При цьому сприйняття, що забезпечує проектну педагогічну діяльність, не стає самостійним об'єктом дослідження.

Метою статті є визначення особливостей професійного сприйняття у викладачів вищої школи та шляхів розвитку його адекватності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів

У теоретичному плані ми виходили з фундаментального положення про те, що психофізіологічні функції, у тому числі професійно важливі, не можуть розвиватися поза відповідною діяльністю; у ній вони не тільки проявляються, але й формуються та розвиваються (Н.Д. Левітов, А.Н. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн, Б.М. Теплов, Б.Ф. Ломов та ін.).

Такі природні особливості, як єднання основних властивостей нервової системи, визначають стійкі розходження між людьми, що впливають на шляхи й способи оволодіння та застосування професійних знань, умінь, навичок. Природні розходження неоднаково проявляються в різних професіях. При сприйнятті об'єкта в образі, що формується: виникає весь набір простих його ознак (М.С. Шехтер, 1963); відбувається скорочення комплексу розпізнавальних ознак завдяки виключенню неінформативних компонентів (Є.М. Соколов, 1961, Л. Арана, 1961); збільшується „оперативність поля зору”, що дозволяє водночас пізнавати деяку кількість одиниць пред'явленого матеріалу (Ю.Б. Гіппенрейтер, 1964); формуються оперативні одиниці сприйняття, що актуалізуються при повторному пред'явленні предмету (В.П. Зінченко, 1967).

Сприйняття – це психічний процес відображення предметів і явищ дійсності в сукупності їх властивостей і частин за безпосередньої дії на органи чуття з розумінням цілісності відображуваного [7, С. 68].

Однак нерідко люди (і в професійній діяльності зокрема) стикаються із *ілюзіями* – неадекватним сприйняттям, що хибно, помилково відображають об'єкти, які діють на аналізатори. Ілюзії визначаються різними причинами як психофізіологічними (природними), так і навмисно здійснюваною діяльністю. Однією з них є активізація старих тимчасових зв'язків у нові, істотно відмінні від попередніх ситуацій. Ілюзії

породжуються діяльністю різних аналізаторів. Найпоширенішими є зорові ілюзії. Так, у білому вбранні людина здається повнішою, ніж у темному одязі. Дзеркальна стіна розширює приміщення, створює ілюзію простору. Ілюзії мають всілякі причини: вироблені життєвою практикою прийоми зорового сприйняття, особливості зорового аналізатора, зміна умов сприйняття, дефекти зору. Але якою би складною не була ілюзія, перекручене сприйняття можна відрізнити від правильного. Практична діяльність людей уточнює образи сприйняття.

Враховуючи, що професія викладача належить до соціономічних, наведемо *основні стратегії в сприйнятті* іншої людини [2]:

1. Аналітична, при якій кожний елемент зовнішності інтерпретується як форма прояву властивості особистості (наявність окулярів – розумний).

2. Емоційна, при якій безпосередньо „несприймані” властивості особистості інтерпретуються залежно від загальної привабливості або непривабливості.

3. Перцептивно-асоціативна, при якій приписуються властивості іншої людини, зовні схожої.

4. Соціально-асоціативна, при якій приписуються властивості тієї соціальної групи, до якої людина може бути віднесеною.

Найважливішими *особливостями сприйняття* є: *предметність, цілісність, структурність, константність, апперцепція, осмисленість, вибірковість, ілюзія* [6]. Дослідимо їх більш детально, відповідно до мети публікації.

У результаті впливу певних предметів і явищ навколишньої дійсності на органи почуттів формується предметність сприйняття. Вона проявляється у віднесенні даних, отриманих із зовнішнього світу, до внутрішнього світу людини. Без цього віднесення сприйняття не може виконувати свої *орієнтовні й регулювальні* функції практично у будь-якій діяльності людини.

Предметність сприйняття не є вродженої якістю; існує певна система дій, що надає суб'єктові можливість відкрити предметний світ. Предметність відіграє важливу роль у формуванні самих перцептивних процесів. Коли виникає розбіжність між зовнішнім світом і його відображенням, суб'єкту необхідно шукати нові способи сприйняття, що забезпечують правильне відображення.

Сприймаючи певний об'єкт, людина виділяє його окремі ознаки, властивості й одночасно поєднує їх у єдине ціле, завдяки чому виникає

цілісний образ. Кожна складова образу сприйняття одержує значення лише у співвідношенні із цілим та визначається ним. Сам образ сприйняття також залежить від особливостей його складових. Так, сприймаючи новий навчальний матеріал, студент стежить за змістом пояснень викладача. Для осмисленого цілісного сприйняття йому важливо зрозуміти зв'язок між словами, фразами. Цілісне сприйняття відповіді студента теж виникає після того, як він виразив свої знання у виступі. Як пояснення викладача, так і твердження студента мають певне значеннєвий смисл, що не є сукупністю окремих звуків і слів, з яких складається їхня мова.

До індивідуальних особливостей викладачів вищої школи, що спотворюють цілісний образ об'єкта сприйняття, можна віднести: наявність стереотипів та настанов професійної діяльності, рівень самооцінки, критичності мислення, спрямованість особистості викладача, бажання та вміння мислити загальною та ін.

Сприймаючи предмет, суб'єкт осмислює його як єдине ціле, що має свою структуру. „Сприйняття – це реконструкція світу”, стверджують гештальтпсихологи. Ця теорія пояснює сприйняття як спонтанний процес і фактично ігнорує існування відчуттів як перцептивного відображення окремих якостей і властивостей предметів і явищ об'єктивної дійсності [7].

Під *константністю* розуміють відносну сталість величини, форми, кольору предметів, які сприймаються при зміні відстані, ракурсу та ін. Константність має місце при зоровому сприйнятті форми й кольору. Механізм константності не є вродженим. Константність сприйняття забезпечується досвідом, що здобувається в процесі індивідуального розвитку особистості, і має велике практичне значення. Якби сприйняття не було константним, то при кожному кроці, повороті, русі, зміні освітленості людина була б не спроможною розпізнавати те, що було відомо раніше.

Відтак, відсутність константності сприйняття (зміна умовиводів щодо об'єкта сприйняття, можливо, навіть на протилежні) свідчить про невідповідність сформованого цілісного образу, можливо, у зв'язку із недостатністю необхідної інформації.

Апперцепція характеризується загальним змістом психічної діяльності людини, попереднім досвідом, з яким зв'язані інтереси людини, її настановлення, прагнення, почуття, погляди й переконання, що впливають на сприйняття предметів і явищ навколишньої дійсності. Бувають випадки, коли людина сприймає не те, що є, а те, що вона хоче

побачити. Апперцепція – це залежність змісту й спрямованості сприйняття від досвіду людини, її інтересів, ставлення до життя, настанов, знань. Це одна з найважливіших особливостей сприйняття. Адже око сприймає не само по собі, не ізольоване вухо чує звук, не окремо язик розрізняє смакові якості. Всі види сприйняття здійснюються конкретно живою людиною. У сприйнятті завжди проявляються індивідуальні особливості людини, її бажання, інтереси, певне ставлення до предмету або явища. При наявності суперечливої інформації перцептивна система повинна зробити вибір. Результат вибору визначається попереднім досвідом людини. Отже, сприйняття залежить від попереднього досвіду особистості. Чим більше людина знайома з певним об'єктом, тим більш точним і змістовним є її сприйняття цього об'єкта.

Тому залежність сприйняття від колишнього досвіду людини, її пріоритетів є важливою закономірністю, яку потрібно враховувати в організації професійної педагогічної діяльності у вищій школі. У педагогічній практиці важливо враховувати досвід і знання студента, спрямованість його інтересів, наявність або відсутність настановлень на сприйняття, щоб забезпечити ґрунтовне засвоєння навчального матеріалу шляхом диференційованого, особистісно „забарвленого” його підбору.

Сприйняття людини тісно пов'язане з мисленням, з розумінням сутності предмета. Свідомо сприйняти предмет означає подумки назвати, тобто віднести його до певної групи, класу предметів, узагальнити його в слові. Завдяки *осмисленню* сутності й призначення предметів стає можливим цілеспрямоване їхнє використання. Тут особливого значення набуває така характеристика мислення як *критичність*.

У даному аспекті є цікавим феномен „чуток та пліток, що пошепки обговорюються під час перерви на роботі, в кулуарах чи по телефону, часто бувають безжалісними, і навіть у випадку всієї своєї безпідставності та неправдоподібності нерідко негативно позначаються на стосунках з колегами. На жаль, навіть явно неправдива інформація, що поширюється за допомогою пліток, може зашкодити репутації людини. На думку вчених (експериментально підтверджену), що досліджують проблему сприйняття та верифікації чуток в Інституті еволюційної біології імені Макса Планка, плітки й вигадки впливають на наше уявлення про людину набагато більше, ніж пряме спостереження за вчинками і словами цієї людини. ... У всіх випадках плітки формують репутацію обговорюваних людей. ... З'ясовано, що при наявності неприємних чуток люди воліють міняти свою

думку про інших, пристосовуючи її до думки і сприйняття авторитетних осіб. Оскільки думка якихось конкретних людей може бути для людини важливішою, саме чутки й плітки, поширювані цими „важливими” людьми, несуть негативні наслідки” [5, С. 17], адже, як стверджує народна мудрість: „скільки б мотузка не вилася, а кінець завжди знайдеться”, „шила у лантуху не заховаєш” та ін.

Отже чим вищий рівень розвитку критичного мислення, що дозволяє розмежовувати інформацію про об’єкт сприйняття за вірогідністю відповідності фактичному стану речей тим більш істинним є образ, що сформований сприйняттям об’єкта.

Узагальненість сприйняття – це відображення одиничного випадку як особливого прояву загального. Певне узагальнення наявне в кожному акті сприйняття. Ступінь узагальнення залежить від рівня й обсягу наявних у людини знань, сили впливу наставлень та стереотипів, уміння образно та абстрактно мислити. Слово – знаряддя узагальнення. В акті сприйняття втілюється єдність почуттєвих і логічних елементів, взаємозв’язок емоційної й розумової діяльності особистості. Відтак, важливого значення набуває наявність ієрархії пріоритетів: моральних, професійних та ін., що обумовлені спрямованістю особистості викладача вищої школи (на себе, на інших, на професійну діяльність). Наприклад, покращує чи погіршує продуктивність діяльності (статус організації та ін.), розвиває чи ускладнює стосунки з іншими, „що я буду з цього мати” чи як впливає на мене тощо.

На аналізатори діє звичайно низка впливів. Однак не всі сигнали людина сприймає однаково чітко і ясно. Ця особливість характеризує вибірковість сприйняття. *Вибірковість* сприйняття – це зміна діяльності органів почуттів під впливом як вроджених особливостей, так і набутого досвіду, настановлень та інтересів людини. До таких особливостей можна віднести модальні характеристики відчуттів, відповідно до яких люди поділяються на аудіалів, візуалів, кінестетиків та дігіталів [1, 3, 7 та ін.].

Крім цього, звернемо увагу на те, що інформація до суб’єктів педагогічної діяльності надходить по різних каналах комунікації – понад десятка як вербальних, так і невербальних. І тут важливим є конгруентність інформації, що надходить різними каналами. Наприклад, складно сприйняти дружелюбною поведінку людини при наявності невербальних ознак: гніву / презирства / зверхнього ставлення та ін. (фізіономіка, міміка, такесика, просодика, екстра лінгвістика, кінетика та

ін.), навіть при самих приємних/„солодких” завіряннях (вербальний канал). Тому вміння виявляти сигнали інконгруентності сприяє адекватному професійному сприйняттю.

Стосовно інтересів особистості цікавою є їх класифікація І. Огнєва „Ворота Сортуння”, у якій автор поділяє інтереси людей на шість категорій: люди, речі, цінності, процес, час, місце. Приклад людини із домінуючим інтересом „місце” автор наводить у гумористичній формі: „Розмова у психіатричній лікарні. Психіатр: – *Ну, у вас і думки!* Пацієнт: – *Так, у вас і місце...*” [3, С. 367].

Кожний фахівець намагається сприйняти в предметах і явищах головним чином те, що його цікавить, що він вивчає, а тому він не зважає на ті деталі, які не стосуються його професії. Це створює індивідуальний підхід до сприйняття. Тому у фахівців різних спеціальностей різне професійне сприйняття: художник-живописець бачить у навколишньому світі насамперед красу людей, природи, форм, ліній, квітів; композитор відзначає гармонію звуків, а ботанік – особливості будови рослин та ін. Сприйняття може характеризуватися й діяльністю, у яку воно введено.

Результатом професійного сприйняття є почуття, які відіграють значну роль у здійсненні професійної діяльності викладачем, адже вони у значній мірі визначають ставлення до тих, хто навчається, і як результат – вибір стилю керівництва, рівень підготовки до занять, спонука до саморозвитку та вдосконалення і т.д. Адже, як зазначає І.А. Зязюн, „у почуттях виражається вся повнота людського буття, і не лише в індивідуальності сущого, а й в історичності минулого” [4, С. 72].

Формально-логічно почуття (*щодо професійної діяльності зокрема. – А.В.*) визначаються у такий спосіб. Якщо сприйманий світ (*професійна діяльність. – А.В.*) відповідає ідеалам людини, яка сприймає і виявляє при цьому помірно позитивне переживання (почуття), то це почуття можна назвати *прекрасним*. Якщо при цьому почуття характеризується значним рівнем інтенсивності, надмірністю у збільшенні, таке почуття називається *піднесеним*, кількісні та якісні величини якого об’ємніші та вагомші порівняно з прекрасним. Якщо сприйманий світ (*професійна діяльність. – А.В.*) не відповідає ідеалам людини, яка сприймає його, і викликає помірно негативне переживання (почуття), то його називають *потворним*. За надмірності негативних переживань виявляються почуття *низького* [4, С. 72-73].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку

Процес сприйняття є орієнтовною дією, необхідною для виокремлення істотних з погляду педагогічного проектування ознак об'єкта. Ми вважаємо, що професійне сприйняття пов'язане з розумінням цього психічного процесу як інтегрального показника професійного розвитку особистості. Зокрема з „умінням бачити” структурні, функціональні й інформаційні особливості педагогічного процесу загалом. Сформованість професійного сприйняття викладача вищої школи корелює з високим рівнем професійного розвитку суб'єкта педагогічної діяльності. Варто підкреслити, що при виявленні змістовних особливостей професійного сприйняття педагога створюється можливість визначити вимоги до розвитку й діагностики адекватного сприйняття в професійній діяльності науково-педагогічних кадрів.

Література

1. Занковский А.Н. Организационная психология : учеб. пособ. / Занковский А.Н. – М. : Флинта, 2002. – 648 с.
2. Кондаков И. М. Психология : идея, ученые, труды : психологический справочник [Электронный ресурс] / И. М. Кондаков. – М. : Российская академия образования, 1999. – CD-ROM. – (серия „Мультимедийная энциклопедия знаний”). – Режим доступа : <http://psi.webzone.ru/st/018400.htm>.
3. Огнев И. Психологическая безопасность / Иван Огнев. — Ростов н/Д : Феникс, 2007. — 605 с.
4. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривоноста ін. ; за ред. І. А. Зязюна. – 3-тє вид., допов. і переробл. – К. : СПД Богданова А.М., 2008. – 376 с.
5. Плітки правлять світом // Науковий світ. — 2008. — № 12. — С. 17.
6. Общие особенности восприятия [Электронный ресурс] // Общая психология / Психология от А до Я : интернет ресурс psyznaiyka.net . – режим доступа : <http://www.psyznaiyka.net/view-vospriyatie.html?id=obschie-osobennosti-vospriyatiya> .

7. Основи психології і педагогіки : навч. посіб. / [А. В. Семенова, Т. Ю. Осипова, Р. С. Гурін, А. М. Ващенко] ; за ред. А. В. Семенової. — [2-е вид., випр. і доп.]. — К. : Знання, 2007. — 341 с.

Ващенко Андрій Миколайович - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальногуманітарних дисциплін Міжнародного гуманітарного університету (м. Одеса)

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Борисов В.В.

ВПЛИВ ПЕДАГОГІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА ВНЗ НА ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА

О.Т. Горіна

У статті розглядається вплив педагогічного середовища ВНЗ на формування духовно-культурних цінностей особистості студента. Представлена модель впливу педагогічного середовища на особистість студента. Визначено форми роботи викладача вищої школи по формуванню духовно-культурних цінностей майбутніх спеціалістів.

В статье рассматривается влияние педагогической среды вуза на формирование духовно-культурных ценностей личности студента. Представлена модель влияния педагогической среды на личность студента. Определены формы работы преподавателя высшей школы по формированию духовно-культурных ценностей будущих специалистов

Постановка проблеми в загальному виді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями

Проблема впливу середовища на формування духовно-культурних цінностей особистості студента є актуальною для сучасної вищої школи, бо як обумовлена духовною кризою